

BESZÉLGETÉS RADVÁNYI GÉZÁVAL

Csak ne a Marseillaise

SZEKFÜ ANDRÁS

HETVEN ÉVE KÉSZÜLT A MAGYAR FILMTÖRTÉNET KLASSZIKUSA, A VALAHOZ EURÓPÁBAN. RÉSZLET A RENDEZŐ 1972-ES INTERJÚJÁBÓL.

Ott maradtunk Magyarországon, vártuk a [háború] végét, jött az ostrom, ott tanultam sokat. Ami nehéz volt, hogy én teljesen makkegészséges voltam egész életemben, és soha nem voltam katona. Semmi körülmények között nem leszek katona, bármi történik, én katona nem leszek. A végén már nagyon nehéz volt, a Szálasi-időkből. Akkor már mindenkét behúztak, akkor már nagyon nehéz volt lógni. Az utolsó két hetet már befejezve töltöttem a pincében. Bejöttek a pincébe az oroszok, malenkij robot, elmentünk a szomszédokba, aztán jött a nagy séta két hónapig. Vittek, vittek, vittek bennünket. Nagyon érdekes dolgokat éltem meg az oroszokkal. Az egész két hónap alatt azt se kérdezték, hogy ki vagyok, hogy hívnak. Nekik kellett a létszám, akiket visznek. Ez volt a nagy körséta. Egész a román határig jutottunk, aztán megint vissza. Aztán megint Ceglédre, aztán megint vissza. Nem volt táboruk, hogy hova rakjanak bennünket. Aztán volt ez a víz-őrület, félték, hogy a németek megmérgezték a kutakat, nem volt mit inni, a szomszárúság volt borzasztó. Én nem vagyok sportember, de nagyon jól bírtam ezt a napi 30-40-50 kilométeres gyaloglást, cipő nélkül (a cipőt azt elvették), és hideg volt és tél volt, és még egy náthát sem kaptam. [...]

Már a pincében azon gondolkodtam, hogy én egyszer hallottam, amikor a *Marseillaise*-t énekelték, több száz ezer ember a Place de la République-en Párizsban, évekkel azelőtt. Rettenetesen megkapott az a kép és az a hang, és elhatároztam, hogy ha csinállok egy filmet, abban benne lesz a *Marseillaise*. Ezt nem is szabadna elmondani, mert olyan, mintha nem

lenne igaz. Amikor visszafele jöttem az oroszoktól, egyedül a fogságból, és mentem az országúton, akkor találkoztam először ilyen sráccokkal, ilyen lógós sráccokkal. Roppant kedvesek voltak, három napig voltam velük, loptak nekem egy kabátot, adtak enni. Hosszú szakállam volt, és úgy néztem ki, mint egy rettenetes öregúr. Nagyon kedvesek voltak a srácok. És amikor visszajöttem Pestre, akkor elhatároztam, hogy na, ha még egyszer csinállok filmet, akkor ezekről a srácokról. De nem tudtam, hogy mit. [...]

Akkor jött az ötlet, hogy a *Valahol Európában* kell megcsinálni, és ezzel több szerencsém volt. Nem maradt semmink, az utolsó plédemet eladtam, hogy elmehessek Bécsbe, valami külföldi tőkét keresni, külföldi eladást, ahhoz, hogy lehessen nyersanyagot kapni a filmhez. 5000 dollárért eladtam volna az egész filmet! De nem volt 5000 dollárja senkinek, aki megvette volna. Így csináltuk aztán otthon. Tudod, a film az én saját produkcióm volt.

• *Beszéljünk még egy kicsit a Valahol Európában születéséről. Azt már elmondtad, hogy az országúton találkoztál ezekkel a lógós gyerekekkel... A magyar filmtörténeti szakirodalomban erről további két adalék van, hogy ekkoriban voltál Olaszországban és ott a neorealista filmek jelenthettek valamiféle hatást, a másik pedig Balázs Béla személye és hatása.*

Mikor a filmet csináltam, 1946–47-ben, nemhogy nem voltam Olaszországban és nem láttam egyetlen neorealista filmet sem, még írni sem lehetett egymásnak. Utána mentem Olaszországba.

• *Nem voltál ott előtte?*

Hát hogy az istennyilába lettem volna? Egy fenét voltam kint. A *Sciuscia*-t láttam, amikor már kint voltam Locarnóban a filmmel.

• *Mindenféle legendák terjednek, és én azért vagyok itt, hogy megkérdézzem...*

A Béla Balázzsal [*sic*] a helyzet a következő volt: Béla a gyerekelem volt, annak ellenére, hogy sokkal idősebb volt, mint én. Volt egy megállapodásunk, hogy én nem olvasom el a könyvét, ő nem nézi meg a filmjeimet, és maradjunk jó barátok. És akkor beteg lett a felesége. És nem volt a Bélának egy vasa sem. Kinn volt a DEFA-nál akkor Berlinben, és nem volt pénze. És akkor azt mondtam a Bélának, idehallgass: mint művészeti tanácsadó bejelentelek a filmbe, s akkor ki tudunk az Annának vágni egy ötezeret ezen a címen. „Jaj, nagyon jó, nagyon jó!” Bélának annyi köze van a filmhez, hogy mikor utána a film készen volt, össze volt vágva teljesen, ő akkor látta a filmet, és el volt ragadtatva. Ez Bélának minden szerepe a filmben. Mielőtt kiment volna [Berlinbe] és én már beszéltem neki róla, akkor őneki volt egy ötlete, hogy a Somlai figurája ne zenész legyen, hanem államtitkár. Ez volt a Béla ötlete, egy államtitkár a Népjóléti Minisztériumból, és ő hozza a megoldást. Akkor még ez a hülye dolog ment, hogy mindent a kormány old meg. Béluskám, mondtam, nálam államtitkár nem jön, én nem csinállok egy államtitkári filmet. Aztán jött a Hont [Ferenc], azzal, folyton, hogy ne a *Marseillaise* legyen benne filmben, inkább a *Giovinazza*. Azt mondta: csak ne a *Marseillaise*, mert az rossz, mert az volt akkor a szociáldemokratáknak a himnusza. Aztán jöttek a Beethoven *Kilencedikkel*... De nekem volt ez az emlékem, és ezért megmondtam, hogy a *Marseillaise* nélkül nem csinálom meg a filmet.

Később ez még egyszer előkerült. Jött hozzám egy rendőr azzal, hogy a miniszter, Rajk László hívat. Akkor bementem Rajkhoz, és Szebenyi [Endre, államtitkár] fogadott, leültetett. Azt mondja, kéretett a miniszter, várd már meg.

Rajk angyali volt, aranyos volt. Leültetett, és azt mondta: Kérem, Radványi úr... Mesélt nekem a filmről, részleteket, mondatokat idézett, és láttam rajta, hogy nagyon megtszik neki. Azt mondtam, nagyon megtisztelő, hogy tetszett Önnek a filmem, de biztos nem ezért hívatott. Valami baj van, ki

kell vágni valamit? Nem, semmit, így marad minden, ahogy van.

Hát csak ezért hivatott, hogy ezt megmondja? Nem, szeretnék magától valamit kérdezni.

Mondja, kérem, amikor maga ezt a filmet csinálta, jött-e magához valaki, hogy csinálja ezt így vagy úgy? Próbálták magát befolyásolni?

Hát persze, egész nap ott ült a Hont, és a Feri küldte a legjobb nőket, hogy főzzenek meg engem, hogy ne a *Marseillaise*-t. De én nem tudtam, hogy [Rajk] most mit akar. Mondtam, nem.

„Gondoljon egy kicsit vissza” – azt mondta. „Nem jött magához valaki a Párttól, a Kommunista Párttól? És nem mondta magának, hogy csinálja így vagy úgy a filmet?” Ezt kérdi tőlem az ÁVO főnöke, a belügyminiszter? Azt mondtam: nem, nem jött senki. (Mind-en éjjel ott voltak.)

Na jó. Hát idefigyeljen... És föl volt írva egy cetlire egy telefonszám. Ez a telefon, ez egy direkt telefon. Ide hallgasson, maga egy önálló művész, érti? Maga úgy csinál filmeket, ahogy akarja. Érti? Ez a cetli arra szól. Ha maga egy filmet csinál itt, és jön valaki a Párttól, vagy bárki, és azt mondja, hogy csinálja így vagy úgy, akkor maga odaadja ezt a telefonszámot, érti, és a többi az én dolgom. Rendben van? (Mondja nekem az ÁVO.) Persze ezt aztán elfelejtettem.

Amikor már lent voltam Rómában, már akkor megvolt a siker és minden, jött ki Hont Feri Rómába, meg egy újságíró – már nem tudom, hogy hívták –, akivel a Pudovkint küldték.

• **Molnár Miklós.**

Molnár Miklós jött ki. De előzőleg volt a Pudovkin. Rém aranyos volt, nagyon jól beszélt franciául, egész éjszaka beszélgettünk, angyali volt. Azt magyarázta nekem, hogy egy művész nem élhet az országán kívül... Mire mondtam, én soha nem éltem otthon, ez az igazság, Magyarországon voltam életemben két évig, vagy három évig – nem, négy évig. De különben mindig kinn voltam, egész életemben, mindig *valahol Európában* voltam. Azt hiszem, innen a cím.

Szóval kijött Rómába a [Hont] Feri, Molnár Miklóssal, meglátogattak, nagyon kedvesen ment a beszélgetés reggel háromig, és akkor reggel háromkor egyszer csak azt mondta a Feri,

hogy áruló vagy, és ez és az **Valahol Európában** és amaz..., és ha nem jössz

haza... Rákosi becsületszavát hozom neked, hogy akkor mégy el, amikor akarsz. Akkor még nem volt Rákosi-korszak. Mondom, honnan tudom, hogy Rákosi meddig marad?! Mit ér nekem a becsületszava, ha hazajövök és kirúgjátok, akkor mi van?!

Aztán egy nap telefonál a Hont, hogy megint megállt az egész filmgyártás, nem tudják, hogyan menjenek tovább, jöjjenek haza három napra. Hazamentem, akkor ott volt valami film, valamilyen parasztfilm, erre azt mondtam nekik, ebből lehet valamit csinálni, csináljátok ezt meg, megadtam a címet: *Talpalatnyi föld*, ez volt a novellának a címe, tegyétek rá és csináljátok meg. Szóval ilyen hülye tanácsadás volt ez.

Tehát hazamentem három napra, ez volt kikötve, hogy három napra jövök haza. De amikor hazajöttem, a határon elvették az útleveletem, akkor volt még az a háromszögletű vörös pecsét, amivel ki lehetett utazni. De akkoriban mindenkinek elvették az útlevelét a határon, szóval nem csodálkoztam raj-

ta. Amikor megérkeztem Pestre, másnap rögtön fölmentem az Eötvös utcába, hogy adják vissza az útleveletem, mert három nap múlva utazom vissza. Megnézték az iratokat, igen, itt az útlevele – jöjjön két hónap múlva! Priorálni kell, vagy valami ilyen. De hát itt van a Filmhivatal levele, hogy három nap után kiutazhatok... Akkor menjen a Filmhivatalba. Azt nem mondták, hogy menjen a sóhivatalba...

Amikor kiléptem – persze a cetli már nem volt meg – eszembe jutott, hogy mit mondott Rajk másfél évvel azelőtt. Átmentem az Eötvös utcán szemben egy kocsmába és telefonáltam a Belügyminisztériumba. Szebenivel beszéltem, azt mondja, gyere föl. Fölmegyek, mondom, hogy a miniszterrel szeretnék beszélni. Azt mondja, a miniszter nem fogad téged. Tudtam, hogy most benn vagyok a kelepcebén, most aztán „aus”. De hazajöttem. Az megvolt.

Azt mondtam [a Filmhivatalban] a [Hont] Ferinek, hogy mi ez, mi van e mögött? Akkor ő kihúzta a fiókot és kivette az én útleveletem. Emiatt jöt-

tél? Emiatt. Rám nézett: „Ide hallgass Géza. Ha mi most benyomjuk ezt a pöcsétet és ha most elutazol, akkor soha többet nem látunk?” És én tudtam, hogy „most lopja életét Kanizsa, Rozgonyi”, most játszom az élettemmel, most mit válaszolok rá?! És ösztönszerűen azt mondtam, hogy soha többé. És akkor azt mondta, hogy menj. Mi az hogy „menj”, add ide az útlevelet! Azt mondtam, hogy menj! De már akkor dühösen. Hát mentem.

Szaladtam Kodályhoz, Zathureczkyhez, Művészeti Tanácshoz. Kodály nem volt otthon, Zathureczky nem volt otthon. Most kihez folyamodjak, hogy valami csoda történjen, hogy adják ki az útleveletem?! Hazamentem a Királyi Pál utcába, édesanyám volt a lakáson, sápadtan fogad, hogy az államrendőrség van itt. Bejövök, és ott áll egy harcsabajuszú pali egy másikkal, azt kérdi, maga Radványi? Mondom igen. Azt mondja, a minisztériumból küldik ezt magának. Boríték, kinyitom, benne volt az útlevél. „A miniszter elvtárs üzeni, hogy a délutáni gyorsal utazik Bécsbe.” Már csak két óra volt a gyorsig. Nem volt mit bepakolni, egy-két könyv, egyebek... Még Hegyeshalomig nem értettem, hogy mi van. Egyedül voltam a vagonban, ki utazott akkor már ki, senki nem utazott már akkor külföldre. Bejöttek a határőrök, megnézték az útleveletem, szalutáltak és elmentek. Amikor Bécsbe megérkeztem, nem akartam elhinni, hogy ez *van*. A

Radványi Géza a Valahol Európában forgatásán
(balról a harmadik, fehér ingben)

Rajk-ernél tudtam meg, hogy ő sok embernek segített így, hogy kimehetett, mikor nem tudta, hogy hogyan megy ki. Persze, hogy benne volt Rajkban, hogy egy nap majd ő veszi át a Rákositól a dolgokat. Ha ír a Radványinak, vagy telefonál, vagy telegrafál, bárhol vagyok, hogy „emlékszik, amikor az Eötvös utcában nem tudott ki-menni? Jön haza egy filmet csinálni?” Azonnal mentem volna. Jól spekulált. Így ülök itt. Csak a Rajknak köszönhetem. (...)

• *Térjünk vissza még Balázs Béla szerepére...*

Nézd, a Balázs Bélával nekem nagyon kínos a dolog, mert a Balázs Béla nekem nagyon jó barátom volt és meghalt. Miért ne legyen benne Balázs Béla a *Valahol Európában*-ban? Semmi kifogásom! Tudod, hogy hány emberről hallottam, hogy ő csinálta a *Valahol Európában*-t?

• *De az stimmel, hogy Máriaassy Judit beledolgozott a filmbe?*

Gépelte! Gépelte azt, amit én diktáltam. Az első tizenöt oldalt. Ezt már hallottam, ezt a Máriaassy Juditot. Máriaassy Judit titkárnő volt és gépelt. A Máriaassy [Félix], a [későbbi] férje, ő viszont velem vágta a filmet. És nagyon jól vágta. De Juditnak a világon semmi köze nem volt hozzá. Akkor még Fejér Tamásnak volt a felesége, és csak segíteni akartam, miért ne keressen egy százast... Itt annyi ember él már ebből [a filmből].

Később Béla Balázstól [*sic!*] kaptam egy levelet Salzburgból. Bemutatták a *Valahol Európában* valamilyen alkalomból Salzburgban. És a Béla írt nekem egy expressz levelet, hogy „Gézukám, bemutatták a filmet, olyan örült siker volt, ne haragudj, azt mondtam, én csináltam...”

• *Meg is van ez a levél?*

Valahol megvan... Balázs Bélának nagyon sok érdekes levele van nálam... [...] Béla nekem nagyon sokat írt, levelet, mindig hívott, hogy jöjjenek haza. Az utolsó levelének a PS-e ennyi volt: „És ne felejtse el soha, hogy jó szocialista az ember csak egy kapitalista országban lehet.” Szóval, őt agyonnyomták. [...]

• *Tudná még Balázs Béla akkori helyzetéről mondani valamit? A Filmakadémián is együtt dolgoztatok.*

Béla később jött az Akadémiához, ő akkor a DEFÁ-nál volt, nem volt itthon, mert Magyarországon nem engedték őt szóhoz jutni. Nem tudom miért, azt hiszem, a Honttal sem volt jóban. Ő mindenkinek, mindig megmondta – nem volt egy diplomata a Béla. Aztán mindig voltak nőügyei, ilyen borzasztó nőügyei, néha a rendőrségtől kellett kihúzni... Béla angyal volt, én nagyon szerettem. Azért hagyjuk is ezt. Írta Balázs Béla? Írta Balázs Béla. Legyen. De [Máriaassy] Judit nem írta...

Balázs Béla annyiból írta, hogy én a Balázs Bélával rengeteget vitatkoztam, éjjeleken át, filmről. Így ko-autor a Béla, hogy az ember sokat beszélt [vele] filmről. De én a könyvét nem olvastam soha.

• *És az Út az életbe [Nyikolaj Ekk, 1931] hatását nem Balázs Béla közvetítette?*

Bocsánatot kérek, a *Chemin de la vie*-t azt én láttam, de sok-sok évvel azelőtt már, persze hogy láttam! De hol van az megírva, hogy gyerekekről csak az oroszok csinálhatnak filmet?! Gyerekek a háború után – erről mindenki csinálhat, száz filmet! Ezt én éltem meg a gyerekekkel. És ahogy a gyerekek nekem mesélték, az összes srácok, voltaképpen minden srác – autor! Mikor megadták a Kossuth-díjat, azt mondtam, adják oda a Kossuth-díjat [a pénzt] a gyerekeknek, akik ezt a filmet azáltal, hogy élték, megírták... Ezt válaszoltam táviratban. Nem tudom, odaadták-e...

MÜNCHEN, 1972. MÁJUS 8.

